

Ester Orase retsensioon (2007) artiklile

E. M. Kolpakov, L. B. Vishnyatsky. Current Theoretical Discussion in Soviet Archaeology: An Essay. – Fennoscandia Archaeologica, VII. Helsinki 1990, 17–25.

E.M. Kolpakovi ja L.B. Vishnyatsky pealkirjas mainitud artikkel “Current Theoretical Discussion in Soviet Archaeology: An Essay” ilmus 1990. aastal Fennoscandia Archaeologica VII numbris. Artikli kogupikkuseks on 9 lehekülge, millest umbes ühe moodustab kasutatud kirjanduse loetelu 48 kirjega.

Artikkel jaotub kümneks laiemaks temavaldkonna käsitlemiseks, millest esimese ja viimase moodustavad vastavalt sissejuhatus ja kokkuvõte. Kõige põhjalikumalt on autorid vaadelnud arheoloogia definitsiooni ning periodiseerimise problemaatikat. Veidi põgusamalt tutvustatakse arheoloogilise andmestiku, arheoloogilise uurimise protseduuri, arheoloogilise klassifikatsiooni ja kultuuriga seonduvat, kuid ülevaade antakse ka andmete interpreteerimise küsimusest ning teoreetilise käsitluse ajaloo historiograafiast.

Sissejuhatuses tutvustavad Kolpakov ja Vishnyatski oma artiklit kui uurimust viimase kümne aasta (1980-1990) nõukogude teoreetilisest arheoloogiast. Selline ajaline piiritus on selgesti põhjendatud L.S. Klejni varasemate töödega, mis käsitlevad teoreetilist arheoloogiat NSVLis 1970ndate aastate lõpuni. Autorid tõdevad, et kuigi probleeme käsitletavas valdkonnas on mitmeid, siis artikli mahtu arvestades on eesmärk selgitada lugejatele peamisi aspekte nõukogude teoreetilise arheoloogia debatis (lk 17). On tähelepanuväärne, et eraldi lõigus rõhutatakse, et tegemist on üksnes autorite arvamustega, mis mõningal juhul võivad tunduda ehk liigagi kategoorilised või teravad.

Sissejuhatuses teises osas tutvustatakse esmalt varasemaid teoreetilist arheoloogiat puudutanud töid, nentides, et vastavate kirjutiste hulk kasvas oluliselt 1980ndatel. Just sel ajajärgul laienes kirjutajate hulk geograafiliselt – kui varem tulid publikatsioonid Leningradist ja Moskvast, siis nüüd on neid ilmunud kaugematelgi aladel. Paraku ei püüagi autorid kujunenud olukorda seletada, kuigi arvata võiks ilmselget seost poliitilise ja ideoloogilise olukorraga NSVLis.

Järgnevalt on V.F. Geningi juhtimisel loodud Kiievi arheoloogia instituudi kujunemise ja seisukohtadega seoses põhjalikuma arutluse alla võetud objekti ja subjekti küsimus arheoloogias. Nimelt nähakse neis aspektides empiirilist ja teoreetilist jagunemist. Empiirilisel tasemel moodustavad arheoloogia objekti artefaktid ja subjekti arheoloogilise ladestumise seadused (*laws of archeological fossilization*). Teoreetilisel tasemel on objektiks konkreetset mineviku kogukonnad, kuid subjektiks on nende kogukondade sotsiaalsete struktuuride ajalooline areng. Antud teemal jätkatakse esimeses probleemkäsitluses, mis puudutab arheoloogia definitsiooni. Seepärast jääb arusaamatuks, miks on vastavasisuline lõik esitatud juba sissejuhatuses, mitte aga konkreetse teemakäsitluse all. Ilmselt on autorid pidanud vajalikuks Ukraina teoreetilise arheoloogia koolkonna kui omamoodi juhtrolli omava keskuse varast eristamist hindamaks üldist olukorda vastavat teematikat puudutavate uurijate ja nende publikatsioonide valdkonnas.

Nimelt on artikli autorid alles sissejuhatuses teises osas välja toonud peamised teoreetilise arheoloogia viljelejate probleemid NSVLis. Täpsemalt on mainitud piiratud publitseerimisvõimalusi autorite kodumaal, mis on teadlaste vahel jagunenud ebavõrdseks ja pole otseses sõltuvuses arheoloogi loomingulise tegevusega. Pigem näib määravaks teguriks olevat autori administratiivne positsioon ja isiklikud kontaktid. Seetõttu ei saa avaldatud materjali pidada võrdseks kogu arheoloogia teaduses toimuvaga, sest paljud olulised tööd on publitseeritud vaid loenguteesidena või äärmiselt halvas kvaliteedis.

Arheoloogia definitsiooni käsitlevad lõigud (lk 18) on artikli kõige mahukamad. Definitsiooniküsimus on NSVLi arheoloogias olnud peamine alates 1930ndatest ning jätkub artikli ilmumise ajalgi. Nagu juba eespool mainitud on definitsiooni küsimus lahendatav kahe põhiaspektiga: subjekt ja objekt arheoloogias. Kusjuures subjektile ja objektile taandamisel põhineval lahendusel on juured nõukogude, eelkõige marksistlikus filosoofias.

Probleem seisneb olukorras, et nii nagu filosoofid mõistavad antud termineid erinevalt, teevad seda ka arheoloogid. Lõpuks ongi vahe vaid sõnades, mitte aga sisus – näiteks üks peab kogu arheoloogilist andmestikku objektiks, teine aga subjektiks. Seetõttu on osad teadlased pidanud subjekti-objekti ja arheoloogia defineerimise problemaatikat koguni naeruväärseks, ent ometi on teema ikka ja jälle üles kerkinud ja probleemi vastu tunti just 1980ndatel suurt huvi. Siiski piirduti ka sel ajal rohkem vanade argumentide ja seletustega, mis kohati on artikli kirjutamise ajaks viinud diskussiooni surnud seisule.

Subjekti ja objekti ning arheoloogia definitsiooni teemadega on autorid sidunud arheoloogia funktsiooni ja kompetentsi temaatika (lk 19), milles avalduvad kaks peamist seisukohta. Ühed peavad arheoloogiat ajaloolaadseks teaduseks, ehk teaduseks, mis rekonstrueerib muistsete ühiskondade kultuuri ja sotsioloogiat, püüdes uurida nende arengut või koguni arenguseadusi. Need autorid on tugevate marksistlike mõjutustega. Teised peavad arheoloogiat teaduseks, mis ennekõike tegeleb andmetega ning need andmed võivad anda teavet sünteesis teiste teadusdistsipliinidega.

Kokkuvõtvalt on seega kaks seisukohta küsimuse osas, kas arheoloog peaks üksi läbi viima kogu uurimisprotseduuri või peaks ta selleks kaasama teisi teadusharusid. Autorid ise pooldavad viimast seisukohta, kus kõigi minevikuteaduste sünteesis, mis on teostatud oma ala professionaalide poolt, kujuneks spetsiifiline distsipliin s.o muinasajateadus (*prehistory*) (lk 20).

Tundub, et siiski oleks võinud eraldi vaatluse alla võtta sügavalt filosoofilise subjekti ja objekti temaatika, sidudes seda diskussiooniga nõukogude arheoloogias, ning seejärel käsitleda arheoloogia kui teaduse funktsioone ning pädevust. Antud juhul jääb subjekti-objekti probleemistik kuidagi lahendusteta õhku rippuma. Vähemalt oleks võinud autorid ise võtta mingi seisukoha – kas või sellise, et antud probleemistik on omamoodi pseudoküsimus ja sisulist arutlust ei vääri.

Arheoloogilist andmestikku puudutav lõik (lk 20) esitab kaks erinevat arusaama. Neist esimene, Klejni oma, näeb probleemi n.ö topelttühimikus/-lüngas (“*double gap*”), mille kohaselt on tühimik mineviku ja uurija vahel nii esemelises kui ideelises maailmas. Et seda lünka ületada on vaja spetsiaalseid meetodeid ja teooriaid – on vaja spetsiaalset teadust e arheoloogiat (lk 20). Üks artikli autoritest, Kolpakov, väidab, et mingit tühimikku ei eksisteeri. Need kaks erinevat käsitlust on arutluse all onud ka anglo-ameerika arheoloogias, nimelt, kuidas mineviku ja oleviku lünka ületada ja kas see üldse eksisteerib. Seetõttu on pisut kahju, et antud teema piirdub vaid kahe seisukoha esitamisega, pakkumata teisi analooge ja laiemat arutlust, ent ilmselt on põhjuseks just artikli maht, mitte ükskõiksus vastava temaatika suhtes.

Arheoloogilise uurimise protseduuri (lk 20) valdkonnas on puudutatud induktsiooni ja deduktsiooni teemat ning siin on kolmanda uurimisprotseduurina sisse toodud ehk pisut vana, ent siiski läänelik W. Taylori eesmärgile-orienteeritud (“*aim-oriented*” – Klejni nimetus) käsitlus. Lisaks Klejni arutlusele induktsioonist ja deduktsioonist on esitatud Geningi induktiivse protseduuri seletus. Neid vastavaid refereeritud mõttekäike siinkohal ei esitata, kuid tekitab küsimus, kas need on tõesti ainukesed, mida uuringu protseduuri osadena esile tuua.

Arheoloogilise klassifikatsiooni all arutlevad autorid klassifikatsiooni ja tüpologia teemadel ning taas on eristatud samade autorite Klejni ja Kolpakovi seisukohad. Kui esimene peab klassifitseerimist uurimustöö algfaasi oluliseks osaks, mille põhjal hakata looma tüpoloogiaid, mis võimaldavad näha arengut ja eristada arheoloogilisi kultuure; siis Kolpakovi järgi pole olemas klassifikatsiooniprotseduure, mis võimaldaksid eristada tüpoloogiat. On vaid klassifitseerimise protseduurid, kuid tüpologiseerimises neid ei esine. Seetõttu on tüpologia igasugune klassifikatsioon ja tegemist on vaid terminoloogilise küsimusega. Nimetatud temaatika peegeldab ehk jällegi hästi nõukogude arheoloogia vaadeldava ajajärgu arengut. Kui läänes tegeleti tõlgendamisproblemaatikaga, siis NSVLis oldi endiselt eelkõige huvitatud arheoloogilistest objektidest, nende jaotustest ja selle jaotuse vajalikkusest, kasutatavusest, mis suures osas langeb kokku arheoloogiliste kultuuride teemaga.

Arheoloogilise kultuuri kontseptsioon (lk 21) on nõukogude arheoloogias keskne. Artiklis on välja toodud erinevad arheoloogilise kultuuri definitsioonid, lähenemisvaldkonnad ja uurimused arheoloogiliste kultuuride käsitluste kohta. Ometi pole kordagi arutletud arheoloogiliste kultuuride eristamise otstarbekuse või vajalikkuse teemal. Vahest on artikli kirjutamise aeg selleks veel liig varane ja arheoloogiliste kultuuride eristamine ning seostamine teatud etnosega on veel praegugi idapool äärmiselt levinud, kuid on selge, et kultuuride eristamine ja veelgi enam nende seostamine etnosega on vägagi problemaatiline ja sisulist arutlust nõudev teema.

Periodiseerimise (lk 22) arutelu koondub seisukohta, et siin tuleb lähtuda hetkel olemasolevatest materjalidest, pööramata tähelepanu juba eksisteerivatele arheoloogilistele või paralleelsetele mittearheoloogilistele periodiseeringutele. Periodiseering on seega autorite arvates klassifikatsioon ajas. Periodiseerimine on abiks orienteerumisel arheoloogilises ajas, kuid lisaks näitavad see arheoloogilisi kultuure. Samal ajal on periodiseeringud mitteuniversaalsed. Siit ilmneb, et nõukogude arheoloogias on periodiseering ja arheoloogiline kultuur väga tihedalt seotud ja nii nagu on väga palju arheoloogilise kultuure on ka palju vastavaid periodiseeringuid, millel vahet tegemine põhineb materiaalsete esemete klassifikatsioonil. Tundub siiski mõnevõrra küsitav sellise tohutute hulkade periodiseeringute välja toomine sõltuvalt kultuurist ja eelkõige selle materiaalsetest objektidest, sest nii on tegemist vaid kitsa kehtivusala ja ühiskonna arengut vähem arvestava ajakäsitlusega. Ehk siis – milleks periodiseering, kui tema kehtivus on piiratud teatud kultuuriga ning seega puudub otsene võrdlusalus teiste piirkondadega. Samas, kui on välistatud tüpologia võimalikkus klassifikatsiooni põhjal, miks peaks võimaldama klassifikatsioon luua perioode?

Tõlgendamist käsitlev osa (lk 23) artiklis on suhteliselt lühike, arvestades, et just 1980ndad olid läänemaailmas just interpreteeriva arheoloogia temaatikas esilekerkivad. Autoridki mainivad, et eraldiseisvad käsitlused tõlgendava arheoloogia valdkonnas on harvad, kuigi mõtteid sellel teemal võib leida paljudes kirjutistes. Kolpakov ja Vishnyatsky väidavad, et olemas on vaid kaks arheoloogilist meetodit materjali interpreteerimiseks: retrospektiivne ja võrdlev-tüpoloogiline, kusjuures mõlemal juhul tehakse kokkuvõtte analoogide põhjal. Kahjuks ei seleta autorid neid meetodeid lähemalt. Lisaks tõdeavad nad, et peale nende võivad arvestatavad olla üldised teooriad inimühiskonna ajaloolisest arengust ja funktsioneerimisest. Loomulikult on nõukogude arheoloogias kõige enam kasutatud marksistlikku teooriat, ent autorid väidavad, et suur osa arheoloogilistest probleemidest ei ole sõltuvuses ja seoses kõrgemate tasemetega sotsioloogilistest teooriatest nagu marksism ja kultuuriline materialism. Ometi on selge, et paljud tõlgendava arheoloogia valdkonnad on siiski arutluse alt väljas ja ehk pole need ka 1980ndate kirjanduses käsitlust leidnud. Mis ehk pisut häirima jääb, on asjaolu, et autorid ei põhjenda oma kahe ainukese ja õige arheoloogilise meetodi kasutamise ainupädevust ja üldiste sotsioloogiliste teooriate mittekehtivust, sest tundub, et just viimane on lääne arheoloogias palju enam kasutusala leidnud.

Viimase konkreetse teemavaldkonnana esitatakse artiklis kahe lõigu raames teoreetilise käsitluse historiograafia ajalugu. Nimelt on seesuguste tööde avaldamine üks 1980ndate nõukogude arheoloogia põhijooni. Kui varem piirdusid historiograafiad ekspeditsioonide, avastuste ja institutsioonide ajalooa, siis just artiklile eelnenud kümnendil avaldati mitmeid arheoloogia teooria teemat lahkavad kirjutised. Suures osas keskenduvad need küll marksistlikule teorialle, kuid just artikli kirjutamise aeg on autorite meelest see, mil üha enam tõuseb esile üldise arheoloogia teooria arutlus.

Kokkuvõte on Kolpakovi ja Vishnyatsky artiklil hoopis omapärane. Nimelt ei summeerita siin artikli sisu, vaid teemaks on võetud lääne arheoloogia ja sealsed teooriad. Tõdetakse, et varem on läänearheoloogiat peetud halvustavalt kodanlikuks, kuid ometi ollakse selle arengutega kursis. Autorid nendivad, et nõukogude arheoloogid peavad kodanlikku arheoloogiat pigem sõna otseses mõttes läänelikuks või võõramaiseks, kuid mitte valeks või halvaks. Hinnata tuleb teooriaid nende sisu, mitte päritolu järgi, seda enam, et autorite meelest on kaksikteooriad nii NSVLis kui läänes pidevalt eksisteerinud.

Et anda artiklile hinnang, tuleks eelkõige lähtuda alguses püstitatud eesmärkidest. Tõepoolest, autorid on küll lühidalt, ent kompaktselt andnud ülevaate peamistest nõukogude teoreetilise arheoloogia küsimustest. Osati tundub küll, et sisuline arutlus väljatoodud teemades on ehk liiga kaootiline, kuid valdkond on siiski eristatud. Ometi, just kokkuvõtte põhjal, kus viidatakse justkui sarnasele arengule nõukogude ja lääne arheoloogias, saaks ette heita äärmiselt kesist lääne teoreetilise arheoloogia esiletoomist – nii mõjutusi, arenguid kui kriitikat. Lääne autoreid kasutatud kirjanduse nimekirjas saab üles lugeda ühe käe sõrmedel. Loomulikult tuleb aru anda, millal ja kelle poolt on artikkel kirjutatud (viitavad ju autorid isegi poliitilistele ja isiklikele sidemetele ning piiritlustele), kuid oleks oodanud ehk siiski laiemat Euroopa teoreetilise arheoloogia raamistiku ja sellepõhist probleemide tõstatamist ning küsimuste esitamist nõukogude teoreetilise arheoloogia piires.

Teisalt on selge, et artikkel kannab oma ja sellele eelnenud aja pitsarit ning on avaldatuna lääne lugejaile kergesti kättesaadavas kogumikus äärmiselt tänuväärne, tutvustamaks nõukogude arheoloogia kaasaja seisukohti ja põhilisi arutluse all olevaid probleeme ajaloolises taustpildis. Siinkohal oleks huvitav lugeda, missugused on teoreetilise arheoloogia arengusuunad tänapäeva Venemaal? Kui palju ja kas on teemavaldkonnad muutunud või erinevad läänemaailmast? Ning kas taas/endiselt on arheoloogia teooria teemad tihedalt seotud poliitiliste võimaluste ja huvidega?